

Мама стала дуже побожною. Вона й раніше була співчутливою. Але, знаєш, щоб щотижня нести проскурки до хати — не пам'ятаю такого. Не дім, а гніздо старого хліба.

А тоді верхня полиця на кухні була повна того свяченого, й усе зацвіло, бо ж мама вдома майже не сиділа, бабці воно не всралось, вона — комуністка, а ми... Ну ти розумієш, сестра — атеїстка, а я — щось не знаю.

Далі й уся хата стала запущена, мовляв, на все воля божа. Тут я почувалася прибульцем, Доктором Хто з двома серцями: одне належало цьому дому, а інше — мені.

Я не розуміла, чому мама покликала мене сюди, чому саме тоді — до Великодня ще цілий тиждень був. Не те щоби того року ми могли справити його як належить — бо не могли. Не те щоб я могла відмовити мамі. Та й таке.

У нас, як ти пам'ятаєш, п'ять кімнат — три спальні (одна мамина, друга моя, до третьої переїхала бабця), дві просторі вітальні (одна з них стане спальнею сестри), коридор, маленька кухня, ванна — сто двадцять метрів квадратних для миття підлоги. І все таке припорошене втому, недоглядом. А за павуків узагалі мовчу — я хотіла вбити одного, але мама почала б читати моралі про те, що павуки врятували Ісуса Христа, сховавши Діву Марію з Йосипом своїм покровом дорогою до Віфлеєму. Бляха, звідки вона пам'ятала цю історію? Цього не могло бути у Біблії. Чи було таке? Перевір за мною.

Хата старенька, 1952 року будівництва, тому стелі низькі та вікна невеличкі, назовні обвиті візерунками винограду — такий дрібний рослинно-геометричний малюнок, як на вишиванках. За цими оздобами вікон я завжди пізнаю хати свого села — за орнаментами-оберегами.

Стіни міцні, «глинобитні», що прадід пояснював як терморегуляційну потребу, а ще вони стійкі — це теж приказував прадід — щоб зупиняти у собі уламки «нацистських подарунків». Колись це здавалося немислимим, тепер стало важливим. Міцні стіни, маленькі вікна, глибокий-глибокий льох, де вистачить місця сховати зо дві сім'ї, ще й потомство курей.

Власне, тоді тільки птиць ми й мали. Лишилися кури та качки, по «п'ятнадцять *бсоб*», не більше. Ще пес і спершу три кішки. Поле віддали в оренду, лишили манюній город біля хати; хлів і гараж стоять порожні. У сараї — трохи дров, яких давно ніхто не палив, а все ж добре, що вони є.

Мама жила сама понад рік. Її мама переїхала до хати за два місяці до мого приїзду, я приїхала тоді, 18 квітня, сестра — два дні по тому, 20-го. Ми так не жили разом ніколи — не знала, як воно буде. Бабця раніше мешкала в окремій хаті, але вже не здужала сама, тож з'їхала до мами. Тепер її стара хата стає хатницьком, закинутим місцем. Ми мали б пробути два тижні під одним дахом — учотирьох, уяви! Але не скажу, що щось тоді сталося особливого. Ти питаєш, а що ми всі там робили, але я не знаю, що сказати. Знайомилися. Ми знайомилися з тими людьми, якими стали і якими більше не були.

Я не могла втямити тоді, чому вона мене покликала до дому. Чому саме тоді?

Отже, мама, так. Мама жила сама п'ятнадцять місяців.

П'ятнадцять місяців маминої самотності з псом, курми, качками, трьома кішками, жодна з яких не є насправді нашою. На час мого приїзду вже було понад рік по смерті тата.

Вона оплакувала його як годиться, але ніхто з нас не питав, як їй було насправді — вона любила тата менше, ніж він її, та й заміж вийшла наче на зло матері (і щоб швидше від неї з'їхати). Хоча люди частіше сходяться від зручності, так я це бачу.

Я не питала за тата, але таких, які питали, було непристойно дохріна.

Коли люди кажуть, що треба вчитися відпускати, часто мають на увазі відпускати те, що й так тобі не належить. Відпускати колишніх чоловіків, які й так втекли від вас. Відпускати те, що ви могли б збудувати удвох, ті радощі, які могли б отримати, відпускати час, коли тебе кохали, який і так давно позаду. І питання — нахіба цю херню радити? Позбавляти людину права триматися за щось, щоб не впасти в порожнечу? Мамі часто говорять таке, вона мовчить у відповідь, а мене тоді немає поруч. Бо якби була — мабуть, вліпила б порадику по мордяці.

Я намагалась тоді уявляти голос тата, як би він відповів усім тим людям, як би образив їх. Але спогади про нього роблять його голос прозорішим, менш відчутним.

В іншому мама лишилась така сама — дещо висока, розважлива і мовчазна жінка п'ятдесяти п'яти років, з густим волоссям, яке вона перед сном накручувала на бігуді. Мама любила підкреслювати свою красивість, акуратні тонкі зап'ястки, великі виразні темно-зелені очі, темно-руді локони (фарбовані, звісно), і поза тим приховувати худі-худі хлопчакуваті ноги. Тобто зовні вона як слов'янська версія Агюстїни з «Восьми жінок» Франсуа Озона. Щоправда, суконь і спідниць вона майже не носила — у цьому незручно на велосипеді, запевняла, а на ньому вона літала навіть з ковідом.

Мама працювала у районній бібліотеці майже з повноліття, спершу опікувалась гуртками народного танцю, вишивання, потім іще вивчилась на бібліотекарку. Але тоді вона разом зі своїми дівчатками плели сітки, а також готували

їжу (вже при ліцеї) для ТрО, також виготовляли консерви, сушку, якусь іншу їжу (як-от величезні порції вареників, які заливають жиром, щоб ті могли довгий час перевозитись), і передавали на фронт. Килина Василівна, як її називають на роботі, вдома бувала мало. Та й не дивно, тоді навіть гори ще толком не почались, земля така ледве-ледве відсиріла, її вже засіяли, але не все, а коли посходить — ще складно було сказати. Весна тогоріч така була, на межі із зимою, наче той лютий і не минав.

Мама не любила втручатись у моє, так вона говорила, але робила це постійно; ми увесь час срались через різне, зокрема і через це, іноді без слів. Що дивно, адже у мене флегматична відбитість, а в неї страх сказати зайве. Але ми не мовчали і не забували доказувати одна одній, що останнє слово саме за мною чи за нею. Таке.

Я прийшла до хати у час, коли мама мала б бути в бібліотеці (хоча тоді була у волонтерстві), але вирішила не курити, ну раптом яка сусідка де ходить, чи що. Як ти розумієш, мама ще досі не в курсі, що я курю. Пес стрибав і облизував мене з ніг до голови. Великий куц ясмину затуляв собою вікно маминої спальні, наче оберігав. Її велосипед був біля горіха — то вона ще вдома? О десятій ранку? Мама вийшла на гавкіт пса з хати, наполохана. Міцно-міцно обняла мене й одразу побігла до кухні — тицьнути мені булочок із маком, мого улюбленого чаю з чебрецем. Нашвидку переказала весь вміст холодильника і зірвалась — надвір, до велосипеда. Кинула: біжить на роботу, вже он котра година. Чайник закипів уже за її відсутності.

Якось так, наче вона не чекала, що я справді приїду додому. Чи я прийшла невчасно? Не знаю.

Чай із чебрецем розходився тілом, мов ліки.

Розділ 2

Бабці вдома не було. Ну звісно! Вона завжди була авторитарно автономна, як ти знаєш, а тепер просто вредна. Суто за зовнішністю бабця мала щось у собі від Катрін Денев, так я собі думала, хоч ніхто зі мною і не згодився, крім сестри.

Бабця — єдина з нас — була округло-дрібненькою, що робило її подекуди ще лютішою. Але водночас це було смішно — коли вона висварює, дихаючи тобі, п'ятнадцятирічній, у груди. З віком вона стала ще присадкуватіша, «ближче до землі», як казала. Вмирати вона обіцяла що два місяці, це вже напевне.

Замолоду бабця мала прабабцине густезне волосся і густі густі світлі брови (які нас обох і поєднували). Волосся вона раніше висвітлювала у білий — дивна забаганка, як на той час. Але, як усі ми, мала худі-худі стегна й ноги-як-у-горобчика. У нашій інакшості характерів є підстава — зовні ми всі на одне лице.

Свого часу всі слухали бабцю, тоді ще Валентину Василівну. Щоб приховати партизанське минуле свого колишнього і свого батька, вона стала партійною чиновницею. Ну як приховати... Все село знало, але й не знало.

Часто казала, що якби партизанили саме жінки, то совітів було б подолано, бо саме жінки можуть бути сильними у часи тотальної несвободи.

Але сама не любила партизанів і приховувала це від мене та від Христі. Не любила вона й теперішньої влади, незалежної України. Не любила і росіян (тут їх не любив і не любить

ніхто, навіть ті, хто їздив донедавна до Москви на заробітки), «і всю московію», як вона казала, але часто ностальгічно поверталась до радянських спогадів як періодів своєї молодості і своєї влади.

Іноді вона намагалась поєднати вияви своєї влади (свою вищість) і бажання бути «як усі» (свою звичайність). Так було, коли Василівна (саме так її називали односельці) йшла підгортати грядки з нафарбованими губами і золотим годинником-браслетом.

Поки бабці не було вдома, я розпочала освоєння простору з прибирання її кімнати. Витирання пилуки з усіх поверхонь, особливо зі зворотного боку ікон (пам'ятаєш, вони ще мали таку металеву оздобу поверх зображень святих, дуже інтересну) і старих фото, зокрема фото тебе й мами, протирання люстри, дзеркал, крихких порцелянових півників, витрушування пилу зі старих газет, що упокоїлися на шафі. У бабчиній кімнаті гострий запах старих газет і такої сухої плісняви, яка може взятися хіба глибоко-глибоко в *шахвинах*, бісили мене страшенно. Запах був, а виду плісняви не було. І водночас я почувалася поміж цього тимчасового бруду заземленою, мала ці стіни у своїм розпорядженні. Від того прибирала повільно.

Бабуся була тим часом у мамино-татовій кімнаті. Я б зовсім не помітила її, якби вона не озвалась першою:

— То приїхала?

Вона не любила обіймів, і я не любила, ми дивились одна на одну дивно, нашорошено, наче хтось із нас може вдарити.

Я була все ще дуже зла, я не зносила й досі не зношу, коли бабця вдається до своїх маніпуляцій і врешті перемагає мене. Промовчала, що скучила, а скучила ж шалено.

— У Києві було нормально. У магазинах всього вистачало, — тільки і сказала їй у відповідь.

— У тебе лице зелене, — відповіла бабця й мала слухність: здається, від компульсивних блювань я мала вигляд

висраної сливки. Ну та й таке. Хотіла відповісти щось у стилі «такою вже ж вродили», але ні, я б не сказала такого. Принаймні вона мене впізнала.

Взагалі я не дуже змінилась за оті перші два місяці. Ну, волосся як вилазило, так і вилазить — було тонке, темно-русе, нецікаве. Стригла його по лікті, часом коротше, а воно все одно собі не сильно одростало. Була худюю, з вузькими стегнами і трохи заширокими плечима, хлопчакуватими. Але лице мала кругле, щокате, як і всі у моїй родині. Як і мама, і бабця, і сестра, я ніколи не вирізнялась грудьми, від чого завжди легко обирала одяг. Взагалі ніколи не бачила красивого одягу для дівчат, у яких були вторинні статеві ознаки (хоча б стегна). На моїх стегнах і худих-худих, гороб'ячих ногах добре рекламувати джинси (особливо на початку двохтисячних).

Звісно, поки мене не було, бабця все попереставляла у моїй кімнаті. Мою колекцію чашок — глиняних, дерев'яних дві, одна з емблемою КПІ (по-моєму, я сперла її колись у гуртожитку), скляних — усе це десь заховали. Все підвіконня заставили помідорами (їхні пагінці вже мали отой солодкавий запах, який буде у майбутніх плодів), маленький комод (на якому, власне, й була колекція чашок — отак замість косметики, просто перед люстром) теж у помідорах і з мисками з насінням. Чи все насіння було годним? Гарне запитання. На тумбі біля ліжко-дивана — теж якась розсада. Наче ядерку планували не на Київ, а на наші городи, й саме ця розсада мала б урятувати нас від прийдешніх катаклізмів. У моїй кімнаті автономне опалення — її добували пізніше, — якого не вмикали давно, біля вікон і в кутку за шафою — великі квіти цвілі. Їхній запах, на відміну від кімнати бабці, збивав мене з ніг. Тут чулося багато роботи.

У *шахвині* бабця теж порядкувала: замість мого одягу «на город», який я вивозила на село всі дванадцять років, що тут не жила, якісь старі наволочки та сукні, дай боже,